

DEN OFFENTLIGA KVINNAN

KVINNLIGA TALARE VID SEKELSKIFTET I SVERIGE

Finns det en retorik som är speciell för kvinnor? Utan tvekan finns det kvinnliga talare, även om de sällan har uppmärksammats i retorikhistorien. Ellen Key, Kata Dalström, Selma Lagerlöf är tre talarinnor vid sekelskiftet. Här presenteras de i en artikel av docent Brigitte Mral som beskriver paralleller och skillnader i kvinnors sätt att framträda offentligt. Hon gör det utifrån tanken om kvinnors strategiska val av *persona* i olika talarsituationer.

Av Brigitte Mral

Den klassiska talekonsten har alltid varit männens domän. I skolundervisningen uppfostrades pojkar till att bli stridbara retoriker, väl förberedda för den offentliga rollen som politiker, advokater eller präster. Kvinnor har aldrig haft någon självklar plats i offentligheten och fick heller aldrig någon retorisk utbildning. Tvärtom har de oftast hindrats från att inta talarstolen och säga sin mening. De kvinnliga talarna som man ändå kan hitta i ett historiskt perspektiv har betraktats som kuriosa, sällan värda att ens nämnas i översikter över de stora talarna. På grund av den manliga dominansen i retorikens historia är det följdriktigt att även retorikforskningen har varit en i huvudsak manlig disciplin. Det är först under de senaste tio åren som ett genusperspektiv har börjat göra sig gällande, och då framför allt inom den amerikanska forskningen. Här finns ett intresse för både enskilda talarpersonligheter och mera övergripande frågor kring kvinnors retorik i historien och i dagens samhälle. I takt med en inventering av källorna har även det teoretiska arbetet kom-

mit igång. Numera föreligger inte bara en lång rad av personporträtt och analyser av kvinnors stil utan även ansatser till en innovativ retorisk teoribildning.¹ Den samlade bilden är att kvinnliga talare i USA visserligen till antal är långt underlägsna männen, men inte när det gäller originalitet och genomslagskraft.

Givetvis har det även i Sverige funnits inspirerade och högst aktiva kvinnliga retoriker. Man behöver bara tänka på kända namn som den heliga Birgitta och Alva Myrdal samt på dagens kvinnliga politiker som Mona Sahlin och Gudrun Schyman. De har påverkat, och påverkar, inte bara politiken utan också det offentliga språket. Men bortsett från några enstaka undantag² har kvinnors retorik i Sverige hittills inte blivit föremål för vare sig teoretiska eller empiriska studier.

Man kan se att kvinnor i Sverige har varit retoriskt aktiva på bred front vid tre olika perioder: vid sekelskiftet, under 20- och 30-talen samt de senaste, låt säga, 30 åren. Jag vill här presentera några resultat och funderingar uti-

 Brigitte Mral (född 1953) är docent i kommunikationsvetenskap och lektor vid högskolan i Örebro. I sin forskning har hon specialiserat sig på kvinnors retorik i historia och nutid.

1 Se t.ex. Karlyn Kohrs Campbells omfångsrika produktion av empiriska studier samt Lunsford (1995).

2 Här kan nämnas Hansson (1993); Edström (1974); Mral (1995) och (1996/a).

från min forskning om kvinnors retorik-historia. I detta sammanhang tänker jag dock inte gå in på diskussionen om det meningsfulla med att betrakta, och därmed kanske marginalisera, kvinnliga talare som isolerade föremål. Även resonemang kring frågor om det eventuellt specifika och intressanta med en eventuell "kvinnlig retorik" får anstå tills det finns ett någorlunda betryggande empiriskt underlag att utgå ifrån. Det gäller först och främst att ur glömskan gräva fram de kvinnor som faktiskt har varit aktiva talare, och att undersöka deras stil. Mycket empiriskt arbete är nödvändigt och, som Karlyn Kohrs Campbell säger, "On the simplest level, one must begin somewhere..."³

Följande kortfattade översikt ska handla om några av de kvinnor som var politiskt och kulturellt verksamma vid sekelskiftet, dvs. ungefär perioden 1880 till 1910. Vid den tiden kan man se en första expansion av kvinnors politiska aktivitet och en retorisk offensiv som inte bara var begränsad till bildade överklasskvinnor.

"Kvinnliga talarers personae"

Det finns således många individer och många kvinnliga retoriska strategier att presentera, men för att undvika en alltför stor splittring vill jag här begränsa mig till tre nyckelpersoner: Ellen Key, Kata Dalström och Selma Lagerlöf. Av samma skäl har jag valt att strukturera framställningen utifrån en särskild kategori som jag har funnit fruktbar för att förstå något av det specifika i den svenska bilden av kvinnliga talare, nämligen frågan om de kvinnliga talarnas *personae*. Detta jungianska begrepp kan ju på en elementär nivå definieras som en yttre karaktär som, i en komplicerad process, å ena sidan i viss mån påtvingats individen av omgivningen, men som å den andra sidan lika mycket är resultat av individens eget val. Denna karaktär utgör ett slags välbehövlig mask att hålla framför sig och att tala igenom. Hjalmar Sundén, som har intresserat sig för skönlitterära författares val av *personae*, menar att "en författares persona ter sig i vissa fall mycket tydligt som en skapelse av den

kritik för vilken författaren i fråga blivit utsatt."⁴

Man kan säga att *personae* hos talarinnor bildas på samma sätt i skärningspunkten mellan den samhälleliga bilden, dvs. omgivningens uppfattning om hur en kvinna bör vara, och kvinnans eget val. Kvinnor i offentligheten har alltid varit utsatta för en massiv kritik och behövt ta hänsyn till detta i sitt agerande. Det gällde att välja en mask som kunde accepteras av den publik som var präglad av respektive tids norm för hur kvinnor skulle uppträda. Vilken som var det "verkliga jaget" bakom förklädnaden är givetvis omöjligt att säga och tämligen meningslöst att efterforska. Att välja en *persona* innebär att (över-) betona en enskild sida av den egna komplexa personligheten. Det handlar inte om att, som en skådespelare, gå in i en helt främmande roll utan att tona ner vissa personlighetsdrag för att istället framhäva andra, att variera och utveckla olika sidor av den egna identiteten. Man kan se valet av *persona* som en strategisk anpassning till omgivningens förväntningar och regler.

Vilka masker kan man då urskilja hos sekelskiftets talarinnor och vilken samhällelig kritik var dessa ett svar på? Att det rörde sig om just samhälleligt acceptabla karaktärer och inte enbart individuella särdrag går enligt min mening att hävda bl.a. därför att det finns tydliga gemensamma tendenser i kvinnornas sätt att framträda. Ett annat argument för att tala om just masker finner man om man vänder blicken och frågar efter vilka personlighetsdräkter som var omöjliga att ikläda sig i sekelskiftets Sverige om en kvinna ville bli hörd. Jag återkommer till detta.

1800-talets dubbla kvinnoförakt

Hur var då den politiska och retoriska situationen för kvinnor i Sverige? På ett allmänt plan ansåg man i Sverige som i andra länder att kvinnor som talade offentligt förlorade sin kvinnlighet i och med att de intog denna manliga roll. En kvinna i offentligheten ansågs av många fortfarande som en "offentlig kvinna"

3 Campbell (1994), s. xvii.

4 Sundén (1981), s. 21.

och anklagelser om osedlighet låg snubblande nära.

I tidens skönlitteratur finns bilder av kvinnor i den privata sfären som liknar omyndiga barn, icke tillförlitliga, emotionella och pladdriga varelser. Politiskt aktiva kvinnor framställs som fula, gamla och sterila. Deras verksamhet beskrivs som ett sätt att sublimeras den otillfredsställda könsdriften.⁵ Den sortens dubbla kvinnoförakt, som stundom kunde urarta i rent hat, var en tung börda att bära för en kvinna som ville nå människor med ett seriöst budskap.

Nu var emellertid denna missgynnsamma mentalitet inte allenarådande i samhället och det pågick en vital kamp om positionerna i könsdebatten. På en realpolitisk nivå bör man först och främst komma ihåg att en gift kvinna inte var myndig och att en ogift kvinna bara under vissa snäva villkor kunde fatta sina egna beslut. Rösträtt fick kvinnorna i Sverige först 1921. Men allt sedan 80-talet och även tidigare hade det funnits många ansatser till en diskussion av kvinnors rättigheter.

Den kvinnliga organiseringen och kvinnors deltagande i offentligheten tog fart i och med folkrörelsernas allt starkare frammarsch. Även om kvinnorna i praktiken inte fick något större reellt inflytande varken i frikyrko-, nykterhets- eller arbetarrörelsen, fanns där idén om likställtheten mellan man och kvinna. Kvinnorna i de olika föreningarna krävde att denna idé skulle omsättas i praktisk handling.

Det fanns även i samhället i övrigt en liberalt välvillig inställning till kvinnors samhällsengagemang och kvinnors rättigheter. En kvinna i talarstolen var visserligen fortfarande en ovanlig företeelse, men hon kunde under vissa villkor accepteras. Kvinnliga talare konfronterades alltså med en ambivalent men inte alltigenom negativ attityd.

Kvinnor engagerade sig offentligt inom framför allt tre områden: som nykterhetstalare, som socialdemokratiska agitatorer för arbetarkvinnornas organisering och som rösträttstalare. Det fanns många som under kortare eller längre tid reste landet runt och höll tal i olika ämnen. De var samtliga kvinnor

med ett starkt pathos och en vilja att reformera samhället, annars hade de inte givit sig in i en så utsatt situation.

Övning ger färdighet

Vilken utbildning hade de för att våga ställa sig i talarstolen? Många av kvinnorna var lärarinnor, hade alltså en viss vana att tala inför grupper. Med den dåtida flickskolans begränsningar hade dock ingen av dem fått någon retorisk utbildning, utan deras förmågor byggde på härmning samt så småningom för många också på en avsevärd rutin. Och även om det, till skillnad från t.ex. i USA, inte förekom någon som helst formell retorisk utbildning för kvinnor,⁶ erbjöd kvinnogrupperna och de kvinnliga nätverken möjligheter att förkovra sig. Detta gällde inte minst de diskussionsgrupper som växte fram inom de olika organisationerna där kvinnorna bokstavligen utbildade varandra.⁷ Det rörde sig här om politiska bildningsföreningar med mycket läsning och ett brett spektrum av föreläsningsverksamhet där det också gavs tillfälle för att lära sig diskutera och framföra sina åsikter. Där genomförde man direkta övningar i offentligt framträdande så att alla som ville och vågade kunde träna sig i att tala inför publik. Kvinnor i allmänhet och arbetarklasskvinnorna i synnerhet hade i stort sett inga andra bildningsmöjligheter än de som de skapade själva.

Sierskan Ellen Key

Ett specifikt drag hos den svenska kvinnliga aktivismen är att kvinnorna inom de olika sammanslutningarna trots avsevärda meningskiljaktigheter hade en vilja och även i stor utsträckning en förmåga att samarbeta över de ideologiska gränserna. Och här kommer jag till den kvinna, som jag anser har betytt mest för de socialt och politiskt aktiva kvinnornas sammanhållning och styrka, nämligen *Ellen Key* (1849-1926). Hon var också den kvinnliga talare som syntes oftast i offentlig-

5 Om skönlitteraturens bild av kvinnoemancipationen se Björkenlid (1982).

6 Se t.ex. Joan Wagners intressanta genomgång av retorikinstruktioner vid kvinnokollegies i Wagner (1995).

7 Se Mral (1996b).

heten fram till sekelskiftet. Ellen Key härstammade från en högborgerlig, för att inte säga aristokratisk miljö. Hennes far Emil Key var liberal politiker och hon fungerade under många år som hans sekreterare, vilket innebar att hon skrev ut hans artiklar och riksdagstal. Den vägen blev hon tidigt van vid den politiska kursen och hon engagerade sig själv i samhällsfrågor. Från och med år 1883 höll hon varje vecka föreläsningar i kulturhistoria på Arbetarinstitutet i Stockholm, tillställningar som fick en allt talrikare publik. Under senare hälften av 80-talet och under hela 90-talet var hon en mycket flitigt anlitad föreläsare på arbetarföreningar, godtemplarloger, kvinnoklubbar och studentföreningar. Ämnena skiftade, men var ofta, vid sidan av inlägg i aktuella frågor, valda ur kultur- eller litteraturhistorien. Av de aktuella inläggen berör flertalet frågor om kvinnors engagemang i samhället. Ellen Keys inställning till kvinnofrågan var dock långt ifrån okomplicerad och hon ansågs av många som en synnerligen kontroversiell person. Framför allt i skriften *Missbrukad kvinnokraft* (1896) utvecklade hon tankar om att det finns naturliga arbetsområden för män respektive kvinnor, som ej borde blandas ihop.

Ellen Key komprimerade sin utopi om det goda samhället i metaforen "Samhällsmodern".⁸ Liksom kvinnorna bygger upp det goda hemmet för de sina bör de också kunna bygga det goda samhället för alla, menade hon. Det som kvinnorna kunde tillföra samhället var moderlighet, en egenskap som skulle bilda en motvikt mot den manliga aggressiviteten och destruktiviteten. Detta tolkades av många som att hon ville förvisa kvinnorna tillbaka till hemmet, och hon bemöttes på sina håll med stor skepsis. Men det kanske mest kontroversiella, inte minst för den manliga delen av publiken, var hennes inställning till kärleken, där hon förfäktade idén om en fri erotik mellan fria individer.

Ellen Key hade vanan att tala och hon hade den nödvändiga bildningen. Men hur uppfattades hon som talare, vilken karaktär visade hon upp? Att hon trots, eller kanske tack vare,

sina provokativa teser, var en oerhört uppskattad föreläsare står utom allt tvivel. Ellen Key var först och främst lärarinnan och som sådan hade hon en oomstridd auktoritet:

Fröken Key förstår att i en enkel och behaglig form framställa ett kärnfullt och näringskraftigt innehåll. Äfven hennes förnämsta sträfvan är att göra så många som möjligt delaktiga af kunskap, och de medel hon dertill använder bära vittne om huru väl hon förstår att lösa sin uppgift. Hennes föredrag äro mycket besökta äfven af kroppsarbetare.⁹

Lärarinnerollen var fullt accepterad för kvinnor, i varje fall för ogifta, och Ellen Key gifte sig aldrig. Visserligen tänkte man sig en lärarinna inför en skolklass av barn och inte inför vuxna. Men alla inom publiken hade varit barn, hade haft en lärarinna och kände sig trygga i den pedagogiska situationen. Ellen Keys val av persona begränsade sig emellertid inte till lärarinnan utan hon gick ett steg längre och intog mycket medvetet en kvinnlig position hämtad från antiken, nämligen sierskans och prästinnans. I varje fall uppfattade publiken hennes framträdanden som en närmast magisk akt:

Då hon träder in i salen, är det något av prästinna hos henne, och då hon intagit sin plats på talarestolen, råder en sådan tystnad, att man kunde tro sig vara ensam, om ej åsynen av den fyllda salen visade, att tystnaden är uttryck för den vördnad, med vilken talarinnan mottages. De första orden uttalas så sakta, att man endast med någon ansträngning kan höra dem, men tystnaden i rummet skärper hörseln, och utan att hon behöver höja rösten tränger hennes ord längst bort i alla hörn.¹⁰

Ellen Keys retoriska problem var inte att publiken misstrodde hennes auktoritet utan att den kunde ha moraliska fördomar mot henne. Den närmast sakrala stämningen som hon ibland lyckades skapa kring sitt uppträdande tystade publikens misstankar om ett eventuellt osedligt budskap. Och hon underströk den upphöjda, förändligade rollen genom sitt val

8 Om Ellen Keys kvinnouppfattning, se Ambjörnsson (1974).

9 Lundin (1890), s. 402.

10 Hamilton (1917), s. 86.

av klädedräkt, som ett annat ögonvittne beskriver så här:

Om någon annan lever som kan erinra sig hennes sätt att hålla ett föredrag, så skall han nog minnas hur hon klädd som en sibylla, i en vit klädning, med en svart schal om skulderna, talade helt stilla med lugna och resonerande tonfall.¹¹

Trots att hennes budskap stundom var mycket provocerande finns också följande enstämmiga omdöme om hennes talarstil: "Måttfull och försynt stötte hon ingen".¹² Måttfullheten är en svensk dygd, stora gester och aggressivitet däremot anses som ett stötande, osvenskt beteende, framför allt när det gäller kvinnor. Ellen Key visste väl att hon hade mer att vinna på en mjuk kvinnlig framtoning än på ett strängt auktoritativt uttalande. Inte heller en alltför intellektuell attityd hade varit klok. Ellen Key var en lärd kvinna och hon hade kunnat uppträda långt mer akademiskt än hon gjorde. Men hon höll sig i stort sett inom den svenska folkbildartraditionen med ett stort kulturellt patos som framfördes på en relativt lättbegriplig språknivå.

Som en av de första kvinnliga talarna hade Ellen Key naturligtvis en stor stilbildande betydelse som dock ännu inte är undersökt.¹³ Men hennes inflytande var kanske ännu större i en annan bemärkelse, nämligen när det gäller hennes aktiva nätverksbyggande. Ett av hennes skötebarn var de s.k. Tolfterna, en mycket lös organisation av tolv diskussionsgrupper i Stockholm. Syftet med dessa grupper var att sammanföra kvinnor från olika samhällsklasser som genom bildande samtal skulle lära av varandras erfarenheter. Tolfterna blev en brygga mellan de borgerliga och de socialdemokratiska kvinnorna. Detta fick betydelse för rösträttsrörelsen, det område, på vilket de båda grupperna bäst kunde förstå varandra och samarbeta.¹⁴

Agitatorn Kata Dalström

En som deltog i Tolfternas sammankomster var socialdemokraten *Kata Dalström*. Inom arbetarrörelsen var hon inte bara den mest kända kvinnliga agitatorn utan den agitator som reste runt mest av alla och som under många år på heltid livnärde sig på sina framträdanden.¹⁵ Samtidigt var hon så framgångsrik och populär att hon med överskottet från sina föreläsningar kunde hjälpa de små socialdemokratiska lokalöreningarnas kassa.

Kata Dalström hade uppfostrat sju barn och blivit änka innan hon på allvar började sin agitationsverksamhet. Liksom Ellen Key hade hon en stabil överklassbakgrund och en gedigen humanistisk utbildning. En annan parallell var att hon ville förmedla konst och skönhetsupplevelser till arbetarna. Men först och främst var hon politisk agitator. Hon älskade att resa runt i landet, helst till mycket avlägsna ställen, exempelvis till rallarna i övre Norrland. Hon var självmedveten och hade pondus utifrån sin sociala position, även om hon i viss mån hade lämnat den egna klassen. Hennes rättvisepatos och politiska vilja gav tyngd bakom orden.

Kata Dalström var omvittnat skicklig i att variera sitt uttalande och sitt språk efter publikens sammansättning. Men att gå in i socialt acceptabla kvinnliga roller i olika situationer var en nödvändig uppgift även för henne. Hon använde omväxlande olika icke-erotiska positioner som lärarinneattityden och modersrollen. Hon talade gärna om och till de socialdemokrater som satt framför henne som "mina pojkar". Ibland, framför allt när det gällde bildningsföreläsningar, spelade hon också ut sin habitus som bildad äldre överklassdam. Men hennes ord verkar virila, inte feminina, i varje fall när hon talade inför en blandad publik. Inför homogena kvinnogrupper valde hon däremot att dämpa både den intellektuella och den politiskt/agitatoriska sidan av sitt uttalande. I dessa sammanhang betonade hon kvinnogemenskapen, framställde sig själv som den enkla kvinnan, tog bokstavligen eller symboliskt på sig för-

11 Ernst Norlind, *Borgebyminnen*, Lund (1939), s. 224.

12 Hamilton (1917), s. 88.

13 Betydelsen av Ellen Keys idéer för vissa unga kvinnor vid sekelskiftet har däremot undersökts av Losman (1980).

14 Om Tolfterna, se Persson (1990/91).

15 Om Kata Dalströms retorik och agitationsverksamhet se Mral (1996/a).

klädet och bjöd på hembakta bullar.

Kata Dalström hade en splittrad inställning till kvinnors rösträtt. Å ena sidan var hon självklart för kvinnors lika rättigheter i samhället, men å den andra sa hennes partiloyalitet att det gällde att först få igenom allmän och lika rösträtt för män, sedan skulle kvinnorna automatiskt få sin rösträtt. En som däremot förutsättningslöst talade för rösträtt var *Selma Lagerlöf*.

Berätterskan Selma Lagerlöf

Man kanske inte förväntar sig denna tillbakadragna författarinna på en framskjuten plats i den politiska offentligheten. Selma Lagerlöfs medium var givetvis i första hand boken och skönlitteraturen och hon ville inte vara någon politiker. Men jag tror att man hittills har underskattat hennes betydelse för rösträttskampen och för kvinnorörelsens symbolskapande. Mycket viktigt i detta sammanhang var hennes tal "Hem och stat" som hon höll 1911 på en rösträttskongress.¹⁶ Selma Lagerlöf väljer i denna text den lätt ironiska personan av en djupt osäker rösträttskvinna som överväger en rad välkända rösträttsargument - men endast för att genast förkasta dem såsom icke giltiga. Skenbart okunnig letar hon efter en giltig motivering för rösträttskampen och får på det sättet efterhand föra fram alla relevanta argument för kvinnlig rösträtt. Selma Lagerlöf arbetar här med retoriska frågor (som hon i tvivlande ton ställer till sig själv), patos, bilder, samt med bibliska associationer. Liksom Ellen Key tar hon upp hemmet som metafor, det hem där kvinnorna visar sitt ansvar och sörjer för allas bästa. Hon målar upp utopin om en idealstat som klarar samma humanitära uppgifter som kvinnorna redan framgångsrikt har löst i hemmet.

Men Selma Lagerlöf attackerar till att börja med inte mannen för hans aggressivitet utan hon beklagar honom som "har strävat sig fram ensam med sina svåra värv". Det är kvinnorna som nu erbjuder honom sin hjälp. Ironin i detta moderligt mjuka greppet att visa medkänsla för mannens ensamma kamp blir

¹⁶ Talet analyseras som ett kvinnopolitiskt inlägg av Edström

uppenbar mot slutet av talet. I en rad korta anklagande frågor ställer hon där männen till svars för sina kolossala samhälleliga misslyckanden: klasshat, arbetslöshet och utvandring.

Detta angrepp hade givetvis varit stötande för manliga åhörare. Man får dock inte glömma att Selma Lagerlöf här inte talade för att övertyga en manlig publik utan för att stärka en kvinnlig i dess politiska kamp. Hon slutar med en närmast religiös trosbekännelse:

Vi tror inte, att verket skall gå fort, men vi tror, att det vore synd och dårskap att avvisa vår hjälp. Vi tror, att Guds vind för oss. Det lilla mästerverket, hemmet, var vår skapelse med mannens hjälp. Det stora mästerverket, den goda staten, skall skapas av mannen, då han på allvar tar kvinnan till sin hjälp. ¹⁷

Selma Lagerlöf leker alltså i talet med masken av en osäker, sökande kvinna, en icke-aggressiv och skenbart inte hotfull attityd. Men hon spelar därmed också en annan roll, nämligen sagoberätterskans. Som författare till Gösta Berlingssaga och Nils Holgersson låg sagans genre henne närmast. Men det var också en talarroll som utan vidare var acceptabel när det gällde en kvinna. Hon använde för övrigt samma berättargrepp i det anförande hon höll när hon fick Nobelpriset där hon på ett mästertligt sätt i form av ett samtal med sin döde far klarar konsten att hålla ett roligt, rörande och övertygande tacktal.

Sammanfattning och forskningsperspektiv

Ellen Key, Kata Dalström, Selma Lagerlöf - tre individer och en varierad, men till stor del överlappande, uppsättning av socialt acceptabla masker. Lärarinnan valde de alla tre (och den rollen hade de också haft som profession eller passion under delar av sitt liv). Nära kopplat till denna karaktär är den bildade överklasskvinnan som alla de facto var, men som de också visste att spela ut på ett effektivt sätt. Den moderliga attityden återfinns också

¹⁷ Selma Lagerlöf, *Troll och människor*, (ny uppl.), Stockholm (1955), s. 164.

hos alla tre, mest uttalat hos Ellen Key. Sier-skan och prästinnan är kanske den mest originella positionen, men som anknyter till djupa skikt i det kollektiva minnet, med rötter i antikens accepterade kvinnoroller och medeltidens helgonförklarade kvinnliga visionärer. Sagoberätterska vågade bara Selma Lagerlöf vara fullt ut, även om också de andra var mycket bra på att berätta historier.

På så sätt kan man ägna sig åt att leta efter paralleller i kvinnornas uppträdanden - och löpa risk att glömma bort skillnaderna som givetvis också fanns där. Mot mitt betonande av personaaspekten kan också invändas att det som bekant ingår i varje god talares hantverk att välja rätt *decorum* vid sina anföranden och att anpassa talet till publikens förväntningar. *Decorum*, det "passande" eller de allmänt accepterade normer, konventioner och ideal för uppträdanden som gäller i ett visst samhälle måste ju alla talare vara medvetna om för att inte väcka åhörarnas ovilja och anstöt och förlora sitt medborgerliga anseende.¹⁸

Men en kvinna hade på den tiden knappast något medborgerligt anseende. Hon var inte ens önskvärd som talare. Hon kunde vara säker på att väcka anstöt och ovilja bara genom att ställa sig upp inför en folkförsamling. Och så hade hon sin privata kvinnliga dygd att försvara. Om hon betraktades som osedlig, och det gjorde hon i princip bara genom att stå där till allas beskådande, fanns det ingen som tog hennes ord på allvar. De flesta kvinnor som vågade sig ut i offentlighet, och då givetvis inte bara i Sverige, verkar ha försökt klara sig förbi detta dilemma just genom att tala bakom en mask. Genom att ta på sig en tillfällig förklädnad skapade de handlingsutrymme. Liksom manliga talare handlar kvinnor medvetet strategiskt, men utifrån en annan och underordnad position i ett patriarkalt samhälle.

Personaaspekten blir särskilt intressant vid en komparation över tid eller över nationsgränserna. Fast här kan än så länge inte presenteras annat än öppna funderingar med många frågetecken. Det är exempelvis som sagt intressant att överväga vilken mask som

skulle ha varit olämplig för en "offentlig" kvinna i Sverige. Här kan man jämföra med historiska kvinnors val av personae. Exempelvis skulle den enda rollen som var tillgänglig för en medeltida kvinnlig politiker som den heliga Birgitta, nämligen mystikerns och visionärens, inte alls varit gångbar. Mindre långsökt kontraster blir synliga när man ser sig omkring i andra länders samtida kvinnorörelse vid sekelskiftet. De engelska och amerikanska suffragetternas militanta stil var inte möjlig i Sverige. Det fanns ansatser och tendenser till en mer radikal feminism även här, men dessa blev snabbt marginaliserade inte minst av mera moderata och pragmatiska aktivisterna som Kata Dalström.

Det var heller inte särskilt lämpligt i Sverige att ikläda sig bibliska roller, en strategi som man kan se hos en del kvinnliga talare i USA.¹⁹ Det svenska samhället var redan då mera sekulariserat än det amerikanska. Andra förklaringar finns säkert.

Inte heller de tyska aktivisternas utpräglat intellektuella hållning som man kan se hos Rosa Luxemburg och Klara Zetkin, var gångbar i Sverige. Nog var både Ellen Key, Selma Lagerlöf och även Kata Dalström intellektuella kvinnor, men de agerade mera som folkbildare än som akademiker. Den teoretiserande attityden som man hittar i Tyskland hade inte gått hem i några som helst kretsar i Sverige.

Detta är givetvis än så länge bara tämligen lösa antaganden. Komparationen understryker dock tesen att inte bara genus- utan också kulturspecifika förhållningssätt, mer eller mindre påtvingas de kvinnliga talarna. Men också att individen aktivt och strategiskt väljer sina masker i samklang med vad man skulle kunna kalla olika nationella mentaliteter.

18 Se t.ex. Johannesson (1990), s. 226.

19 Se t.ex. Japp (1985).

Litteratur

- Ambjörnsson, Ronny (1974), *Samhällsmodern, Ellen Keys kvinnouppfattning t.o.m. 1896*, Göteborg: Univ.
- Björkenlid, Bertil (1982), *Kvinnokrav i manssamhälle. Rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902-21*, Uppsala: Univ.
- Campbell, Karlyn Kohrs (1989a), *Man Cannot Speak For Her. Volume I: A Critical Study of Early Feminist Rhetoric*. New York: Greenwood Press
- Campbell, Karlyn Kohrs (1989b), *Man Cannot Speak For Her. Volume II: Key Texts of The Early Feminists*. New York: Greenwood Press
- Campbell, Karlyn Kohrs (1993) (ed.), *Women Public Speakers in the United States. 1800-1925: A Bio-critical Sourcebook*, Westport, Conn., Greenwood Press
- Campbell, Karlyn Kohrs (1994) (ed.), *Women Public Speakers in the United States. 1925-1993: A Bio-critical Sourcebook*, Westport, Conn., Greenwood Press
- Edström, Vivi (1974), "Selma Lagerlöf och kvinnans rösträtt", i: Gunnar Qvist (red.) *Kvinnomystik och kvinnopolitik. Kvinnohistoriska studier*, Göteborg : Univ.
- Hamilton, Louise (1917), *Ellen Key. en livsbild*, Stockholm: Wahlström & Widstrand (2 uppl.)
- Hansson, Stina (1993), *Salongsretorik. Beata Rosenhane (1638-74) hennes övningsböcker och den klassiska retoriken*, Göteborg: Univ.
- Japp, Phyllis M. (1985), "Esther or Isaiah?: The Abolitionist-Feminist Rhetoric of Angelina Grimké", i: *Quarterly Journal of Speech* 71 /1985
- Kurt Johannesson, Kurt (1990), *Retorik eller konsten att övertyga*, Stockholm.
- Lagerlöf, Selma (1955), *Troll och människor*, Stockholm: Bonniers (ny uppl.)
- Losman, Beata (1980), *Kamp för ett nytt kvinnoliv. Ellen Keys idéer och deras betydelse för sekelskiftets unga kvinnor*, Stockholm: Liber
- Lundin, Claes (1890), *Nya Stockholm*, Stockholm
- Lunsford, Andrea A.(red.) (1995), *Reclaiming Rhetorica. Women in the Rhetorical Tradition*, Pittsburgh & London
- Mral, Brigitte (1995), "Kvinnors retorik. Konsten att välja rätt mask", i: *Retoriska frågor. Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton tillägnade Kurt Johannesson*, red. Christer Åsberg, Stockholm : Norstedts
- Mral, Brigitte (1996/a), "Kata Dalström i talarstolen", i: Kurt Johannesson (red.), *Agitatörens*, Stockholm: Carlssons
- Mral, Brigitte (1996/b), " "Någon annan än oss själva har vi inte att lita på". Malmö kvinnliga diskussionsklubb 1900-1904", i: Olle Josephson (red.) *Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse*, Stockholm: Carlssons
- Norlind, Ernst (1939), *Borgebyminnen*, Lund: Gleerup
- Persson, Birgit (1991), "Tolfterna - ett systemskap över klassgränserna", *Arbetarhistoria* Nr. 56-57, 4/1990-1/1991
- Sundén, Hjalmar (1981), *Persona och anima. En tillämpning av C.G. Jungs psykologi på sex författare: Karlfeldt, Strindberg, Camus, Lagerkvist, Heliga Birgitta, Mora-prosten Jacob Boëthius*, Stockholm: Proprius
- Wagner, Joan (1995), "Intelligent members or Restless Disturbers: Women's Rhetorical Styles, 1880-1920", i: Lunsford